

# **Türkistan Pazar Esnafının Sosyal Siyaset Açısından Değerlendirilmesi**

Asst. Prof. Dr. Ahmet Yurtseven (Çankırı Karatekin University, Turkey)

## **An Evaluation of Turkistan Tradesman in Terms of Social Policy**

### **Abstract**

The Republic of Kazakhstan is one of those countries that declared their independency after collapse of former Soviet Union. It tries to implement the market economy. The petroleum sector is one of the top of the rapidly developing economic sectors. But it is not a labor intensive sector. Poverty and unemployment are the main socioeconomic problems. The level of the wages is low throughout the country. Even though poverty exhibits tendency to drop, it prevails in the rural area. In our study, socio-economic structure, organization, working relations, social-cultural life, consumers' characteristics, and problems of bazaar tradesman in the Turkistan city are being introduced. The average of age of 66% of Turkistan bazaar tradesman, most of them are women, is between 20 and 40, the rate of marriage for 6-11 years is 30%, average number of children is 3, schooling rate is 100%. Turkistan bazaar tradesman's saving habit is 24%, percentage of insured ones is 6%, the percentage of them who take advantage of laws that arrange the working life is 27%. Although the Republic of Kazakhstan has a large land, it has population problems. Literacy level is high with the rate of 98%. Policies in favor of increasing the number of population are being followed. The increase of the number of the children in the family is being encouraged. Policies for bringing the Kazakh citizens who live abroad and reaches up to 5-6 million into the country are being followed.

**JEL codes:** J08, R11, P16

### **1 Giriş**

1989 yılında başlayan gelişmeler sonunda Doğu Bloğunun çözülüp soğuk savaşın sona ermesi ile Kazakistan Cumhuriyeti 25 Ekim 1990 tarihinde egemenliğini, 16 Aralık 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugün Birleşik Devletler Topluluğunda Rusya'dan sonra coğrafi olarak ikinci büyük Cumhuriyet olan Kazakistan Cumhuriyetinin yüzölçümü 2.717.300 km<sup>2</sup>, nüfusu 16 milyon civarındadır (Doğusay ve diğ.,1996). Kazakistan nüfusu 1992 yılında 16.9 milyon iken bu sayı 2002 yılında 14.8 milyon kişiye kadar düşmüş ve bu yıldan itibaren nüfus artışı özendirici çeşitli tedbirlerle tekrar artış trendine/eğilimine giren nüfus 2008 yılı itibariyle 15.9 milyon kişiye ulaşmıştır.

Kazakistan'a ait bazı sosyo-ekonomik göstergeler şöyledir; Nüfus artış hızı %0.39, şehirleşme oranı %58, okuma yazma oranı %99.6, işsizlik oranı ve dünyadaki yeri %6.6 ile 83. sıradadır. Ayrıca ortalama yaşam süresinin 70 yıl olduğu ülkede, ölü doğan çocuk oranı %2.8 beş yaş altı çocuk ölüm oranı %3.2 ve doğumda anne ölüm oranları %14'dür (Gür ve diğ., 2010).

Kazakistan coğrafi büyüklüğüne oranla ciddi nüfus problemleri yaşamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Çarlık döneminde göç, Sovyet döneminde ise göç ve sürgün yerlerinden biri olarak belirlenmiştir. Aynı dönemde çok sayıda Rus ve Ukraynalı köylü göçmen olarak Kazakistan'ın verimli topraklarına yerleştirilmiştir (Dönmez 1987). İzlenilen bu ve benzeri politikalar neticesinde ülkede 1979 yılında Rus nüfus oranı %40.8'e ulaşmıştır. Bolşevik İhtilali'nin başladığı 1917 yılından 1939 yılına kadar baskı, zulüm, açlık, savaş ve zorla yerleşik hayata geçirme programları nedeniyle Kazak halkında 4 milyon civarında nüfus azalması olmuştur (Saray 2004). Kazakistan'da yaşayan Kazak olmayan unsurlardan 1989-1999 yılları arasında 1.5 milyon kişi Kazakistan dışına göç etmiştir. Bu rakamın 500 bine yakını Alman kökenli Kazak vatandaşı olup Almanya'ya ve kalan rakamdan büyük oran da etnik Rus oldukları için Rusya'ya göç etmiştir. Kazak olmayan etnik grupların ülke dışına göçleri ve Kazak Türklerinin yüksek olan doğum oranları gibi sebeplerle 1920'li yıllardan beri ilk defa Kazak nüfusu ülkede çoğunluğa ulaşmış; 2001 yılı itibariyle Kazakistan'da Kazak Türkleri nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranı %53.4'ü bulmuştur (Bektaşoğlu ve diğ., 2005).

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra eğitim sistemini modernleştirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda orta öğretimde zorunlu eğitim anayasa ile güvence altına alınmıştır. Kazakistan'da 15-24 yaş grubu arasında okuma yazma oranı (2000-2007 yılları arasında) %100, ilköğretime kayıt oranı %90, ilköğretimi tamamlama oranı %100, ikinci eğitime kayıt oranı %86, ikinci eğitime devam edenlerin oranı %97'dir (Gür ve diğ., 2010). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Kazakistan'da okuma yazma oranı %98 ile oldukça yüksek bir seyir izlemektedir.

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'da nüfus artırıcı yönünde politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Nüfus artırıcı önlemler özendirilmekte ve ekonomik ve sosyal olarak desteklenmektedir. Mart 1999'da alınan bir kararla, yeni yılda doğacak ilk 2000 bebeğin ailesine, 100.000Tenge (667 \$) verilme kararı özendirici tedbirlerin en güzel örneğidir. Nüfus artışı, Kazakistan'ın bağımsız kalmasının temel güvencelerinden biri olarak görülmekte ve dış ülkelerde yaşayan ve sayıları 4.5 milyonu bulan Kazak Türklerinin anavatana dönmeleri özendirilmektedir. 1997

yılında hazırlanan “Kazakistan 2030 Gelişme Stratejisi” adlı programında, demografik açıdan dış ülkelerde yaşayan Kazak Türklerinin vatanlarına dönmelerinin önemine ve Kazakistan’da son yıllarda görülen doğum oranlarındaki düşüşe dikkat çekilmektedir (Saray, 2004). Ayrıca “Dünya Kazak Kurultayı” konulu Eylül 1992 Almatı ve Ekim 2002 Türkistan toplantılarında da dış ülkelerde yaşamakta olan Kazak Türkleri Kazakistan topraklarında tek bayrak altında yaşamaya davet edilmiştir. Bu çağrılara başlangıçta olumlu yaklaşmış, iyi neticeler alınmış fakat son yıllarda ise Kazakistan dışında yaşayan Kazakların anavatanlarına dönüşlerinde bir yavaşlama olmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren on yıl içerisinde (2002 yılsonu itibariyle) ülkesine dönen Kazak Türklerinin sayısı ancak 216500 kişiye ulaşabilmiştir (Kesici, 2005).

Bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılı öncesinde Kazakistan, Sovyetler Birliği’nin bir parçası olduğu için merkezi planlı ekonominin gereği olarak buğday üretimi, metalürji ve mineral çıkarımı üzerinde yoğunlaştırılmıştı. Ekonomisi büyük ölçüde Rusya’ya bağımlı olan ve bağımsızlığını kazandıktan sonra alt sanayi sektörleri itibariyle büyük oranda zarar gören Kazakistan, izlediği politikalarla 1990’lı yılların sonuna doğru Rusya’ya olan ekonomik bağımlılığını azaltmayı başarmıştır. 1997 yılında ortaya çıkan Asya ve 1998 yılında ortaya çıkan Rusya krizlerinden önemli derecede etkilenen Kazakistan, uygulamaya koyduğu istikrar ve yeniden yapılanma programları ile dünya ile uyum sağlayacak düzeye ulaşmıştır (Alagöz ve diğ., 2011).

Kazakistan uygulamaya koyduğu sosyo-ekonomik politikalarla tükettiğinin %71’ni üretebilir hale gelmiştir. Tüketime %29’luk kısmı dışarıdan sağlanmaktadır. Burada tarımsal üretim toplam üretimin %65’ini oluştururken, %5’ini de sanayi ürünleri üretimi oluşturmaktadır (Artam, 1993). Ülke sanayisindeki en büyük pay petrol sanayi ve yarı işlenmiş metal sanayine aittir.

Kazakistan işgücü piyasasında ücretlerin seviyesi oldukça düşüktür. Ortalama aylık ücretleri 100-120 \$ (ABD) arasında değişmektedir. Ücretlerin en fazla olduğu sektörler finansal hizmetler, madencilik ve hava ulaşımı sektörleridir. Bu sektörlerde iş bulup istihdam edilebilenler ortalama olarak 295 \$ aylık ücret alabilmektedir. Çalışan kesim açısından ikinci önemli sırayı sanayi sektörü almaktadır. Bu sektörde istihdam edilenlerin ortalama ücreti aylık 180 \$’dır. Ancak sanayi sektörü içerisinde en düşük ücretle çalışan kesim, kırtasiyecilik, giyim eşyası, bilgisayar, mobilya, tekstil, deri ve ayakkabı üretimi vs. olup bu alanlarda çalışmak isteyip istihdam edilenlere ayda ortalama olarak 49-87 \$ ücret ödenmektedir (Ekonomik, Ticari ve Teknik İşbirliği Daire Başkanlığı, 2001).

Kazakistan’ın ekonomik sorunlarının başında %6.5 oranıyla işsizlik gelmektedir. Bağımsızlık sonrası Sovyet dönemi işletmelerinin kapatılması ile işsizlik ciddi boyutlara yükselmiştir. Petrol sektörü hızla gelişen bir sektör olmasına rağmen emek yoğun bir sektör olmadığı için sorunun çözümünü geciktirmektedir.

Kazakistan’da ortalama hayat standardı çok düşük seviyede seyretse de artma eğilimindedir. Ülkede refah artışı ekonomik büyüme ve yabancı yatırımları olumlu yönde gerçekleşmektedir. Düşme eğiliminde olsa da fakirlik, kırsal kesimde oldukça belirgindir (Bektaşoğlu ve diğ., 2005).

Bağımsızlığının 20. yılında Kazakistan Cumhuriyeti bazı sosyo-ekonomik sorunlarla uğraşmakta, bunlara yönelik politikalar üretmekte ve çözüm yolu aramaktadır. Sosyo-ekonomik bakımından zayıf olan toplum kesimleri her toplumda olduğu gibi Kazakistan toplumunda da bulunmaktadır. Kazakistan’ın temel sosyo-ekonomik sorunlarının başında yoksulluk gelmektedir.

Toplumda huzursuzluk ve karmaşanın kaynağı olan yoksulluğu yok etmek sosyal siyasetin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Sosyal siyaset açısından devletin görevi, gelir grupları arasındaki gelir farkını asgariye indirici tedbirler almaktır. Devletin toplumsal sorunlara yönelik olarak almış olduğu söz konusu tedbir ve önlemler sosyal siyaset kavramıyla açıklanmaktadır. Bir ülkede toplumsal sorunlara yönelik uygulanmakta olan politika ve tedbirlere de sosyal siyaset denilmektedir.

Sosyal siyaset geniş kapsamlı bir bilim dalıdır. Ücretli çalışanların sorunları başta olmak üzere, çalışma ilişkileri, istihdam, ücret, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, adalet, eşitlik, kadın, cinsiyet ayrımcılığı, çevre, tüketiciler ile ilgili olarak pek çok sorunlarla ilgilenmektedir. Çalışmanın kapsamını da söz konusu sorunlar oluşturmaktadır. Bu kapsam dâhilinde Türkistan Pazar esnafının kısa profili çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kalkınmakta olan Kazakistan Cumhuriyetinin önemli şehirlerinden birisi Türkistan’dır. Bu şehir tarih içerisinde Oğuz Han’a başkentlik yapmış ve Türk dünyasının ortak ruhani atası Hoca Ahmet Yesevi’ye vatan olmuş ruhani bir şehirdir.

Kazakistan’ın güneyinde yer alan Türkistan, yaklaşık olarak 100 bin civarında nüfusa sahip bir şehirdir. Şehrin en önemli alışveriş merkezi pazar yeridir. Pazar yeri şehrin ortasında tren istasyonu ve otogarın yakınındadır. Dükkanlar oldukça az olup pazar esnafı daha ziyade tezgâhlar mallarını satışa arz etmektedirler. Pazar esnafının genelde satışa arz ettiği ürünlerin kalitesizliğinin yanı sıra Çin ve Rus menşeli ürünler olmasına dikkati çekmektedir. Bu vb. sebeplerle Türkistan Alışveriş Merkezi; günümüz alışveriş merkezlerinden her yönüyle farklıdır. Literatürde alışveriş merkezleri, semt alışveriş merkezleri (Neighbour Hood Shopping Centers), halk alışveriş merkezleri (Community Hood Shopping Centers), ve bölgesel alışveriş merkezleri (Regional Shopping Centers) olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Nakip, 1993). Bu tasnif kapsamında Türkistan Pazarı semt pazarı grubuna dâhil edilebilir.

## 2 Araştırmanın Yöntemi

### 2.1 Araştırmanın Amacı

Kazakistan'ın Türkistan şehrindeki pazar yeri, halkın birtakım ihtiyaçlarını karşılayabildiği önemli bir mekândır. Burada ekonomik faaliyetlerini sürdüren esnafın sosyal siyaset açısından iyi bir model oluşturduğu kanaatine varılması sonucunda araştırma, Türkistan pazar esnafı ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada, Türkistan pazarındaki esnafın sosyo-ekonomik yapısını, örgütlenme şekillerini, çalışma ilişkileri incelenerek, tüketicilerin özellikleri ve karşılaşılan sorunları tespit etmek ve çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır. Ayrıca Türkistan pazarında faaliyet gösteren esnafın demografik ve ekonomik bazı özellikleri, çalışma hayatlarına yönelik bazı bilgiler ve sosyo-kültürel faaliyetleri hakkında toplanan bilgi ve verilerin bürokrasiye, bu alanda çalışma yapanlara yardımcı olabilmek ve yol göstermek hedeflenmiştir.

### 2.2 Çalışmanın Yöntemi ve Örnekleme

Türkistan pazarındaki esnafın sosyo-ekonomik yapılarını, örgütlenmelerini, çalışma ilişkilerini incelemek, tüketicilerin demografik özelliklerini ortaya koymak ve karşılaştıkları sorunları tespit ederek çözüm önerileri geliştirmek amacıyla çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan anket formları Türkistan şehrinde faaliyet gösteren pazar esnafları üzerinde uygulanmıştır.

Çalışmamızın ana kitlesini ve örneklemini Türkistan'ın pazar yerindeki esnafın oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında hazırlanan ve 60 sorudan oluşan anket formları faaliyet gösteren ve görüşmeyi kabul eden tüm esnafa uygulanmıştır. Uygulama sonucunda toplam 255 adet yüz yüze anket görüşmesi gerçekleştirilmiş, hatalı cevap verilen anketler ayıklanarak 231 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

### 2.3 Veri Toplama

Çalışmada öncelikle Türkistan pazarında çalışan esnafın sayısı belirlenmiştir. Bu amaçla Türkistan pazar yeri yetkilileriyle görüşülmüş ve yaklaşık olarak 1.000 kadar esnafın faaliyet gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır. Esnaf kendi arasında yapmış oldukları iş tiplerine göre gruplandırılmıştır. Bu kapsamda pazar esnafı 5 gruba ayrılmıştır. Her gruba aynı oranda ulaşılması hedeflenmiş ve anket çalışmasına başlanmıştır. Tüm anket formları yüz yüze görüşülerek doldurulmuştur.

Anket soruları, Türkistan pazar yerinde iş yapan her bir esnafın demografik özellikleri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yönlerini ortaya çıkaracak şekilde hazırlanmıştır. Anketlerden elde edilen verilerin düzenlenmesi ve analizi SPSS programında gerçekleştirilmiştir.

### 2.4 Verilerin Değerlendirilmesi

Anket formu ile toplanan bilgiler tablo haline getirilmiş, anlamlı sonuçlar çıkarılmış ve somut öneriler geliştirilmiştir.

## 3 Araştırma Bulguları

Anket çalışmasından elde edilen verilerin analiz sonuçları, Türkistan pazar esnafının ve ailelerinin demografik özellikleri, esnaf ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ve sosyo-kültürel hayatına ilişkin bulgular olmak üzere dört grupta ele alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular oluşturulan tablolarla desteklenmiştir.

### 3.1 Türkistan Pazarında Çalışanların Demografik Özellikleri

Araştırmanın bu bölümünde Türkistan şehrinde faaliyetlerini sürdüren Türkistan pazar esnafının bazı demografik özellikleri incelenmiştir.

**Cinsiyet Dağılımı:** Türkistan pazar esnafının büyük bir bölümü kadın esnafdandır. Pazar esnafının %68 gibi büyük bir kısmı 20-40 yaş aralığındadır.

Araştırma bulgularına göre, Türkistan pazarında çalışan erkek esnafın %46'sı 20-30 yaş aralığında yer alırken, aynı yaş grubunda kadınlar %32 oranında temsil edilmektedir. %32 oranındaki 31-40 yaş aralığını da hesaplama dâhil ettiğimizde toplam kadın esnafın %64 gibi büyük bir çoğunluğun gençlerden oluştuğu ve bunu erkek nüfusun da desteklediği sonucuna ulaşılmaktadır.

**Medeni Durumu:** Türkistan pazarında esnaflık yapan erkeklerin %71'i evli ve %29'u bekârdır. Kadınların ise %69'u evli %24'ü bekâr ve %7'si de dul olarak hayatını sürdürmektedir. Evli olan kadınların oranı evli olan erkeklerin oranından düşüktür. Fakat evli olan kadınların sayısı evli olan erkeklerin sayısından fazladır. Diğer taraftan bekâr olan kadınların oranı da bekâr olan erkeklerin oranından düşüktür. Ayrıca kadınların %7 oranını oluşturan kısmı dul iken erkeklerin arasında ise bu oran sıfırdır. Her ne kadar dul kadın ve erkeklerin oranları düşük çıktıysa da genel kanaatimizce bu doğruyu yansıtmamakta ve oranın bundan daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

**Eğitim Seviyesi:** Türkistan pazarında esnaflık yaparak şehir halkına hizmet veren tüm çalışanların cinsiyet açısından eğitim seviyeleri şöyledir; esnaflık yapan erkeklerin %67'si ilköğretim, %8'i kolej (iki yıllık yüksekokul), %12'si enstitü ve %13'ü de fakülte mezunudur. Aynı pazarda esnaflık yapan kadınların %68'i ilköğretim, %11'i kolej, %10'u enstitü ve yine %10'u fakülte mezunudur. Buna göre erkeklerin %25'i ve

kadınların %20'si enstitü veya fakülte düzeyinde eğitim almıştır. Bir başka ifadeyle, pazar esnafları arasında erkeklerin %33'ü, kadınların %31'i on bir yıllık temel eğitimin üstünde öğrenim görmüş kişilerden müteşekkildir.

**Evlilik Yaşı:** Türkistan pazar esnafları arasından örnek kitle olarak seçtiğimiz esnafların 231'ine yönelttiğimiz "kaç yıldan beri evlisiniz?" sorusuna cevap veren 163 esnaftan %28'i 6-11 yıllık, %25'i 12-18 yıllık, %24'ü 18 ve daha fazla yıldan beri evli bulunmakta olduğu anlaşılmıştır. Demek ki pazar esnaflarının yaklaşık olarak %30'una yakın bir kısmının 6-11 yıllık evli kişilerden ve %23'e tekabül eden bir kısmının da 6 yıldan daha az bir zamandan beri evli bulunduğu anlaşılmaktadır.

### 3.2 Türkistan Pazarında Çalışanların Çocuklarının Demografik Bazı Özellikleri

Türkistan pazar esnafının %26'sı bekâr %4'ü dul ve oranın kalan büyük kısmı ise evlidir. Burada örnek kitle olarak seçilen söz konusu esnafın sahip oldukları çocuklarının sayısı, yaş dağılımı ve eğitim düzeyleri üzerinde durulacaktır.

**Çocukların Sayısı:** Türkistan pazarında esnaflık yapan kişilerin büyük çoğunluğu (%46) bir veya iki çocuğa sahiptirler. Aynı pazarda faaliyet yapan 3 veya 4 çocuklu olan ailelerin oranı %43, 5 ve daha fazla çocuğa sahip olan ailelerin oranı da ancak %11'dir. Yapılan hesaplamalara göre, aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 3'tür.

**Çocukların Yaş Dağılımı:** Türkistan pazarında esnaflık yapan kişilerden seçtiğimiz örnek kitlenin sahip oldukları çocuklarının yaşları 0-5, 6-10, 11-15, 16-20 ve 20+ yaş gurupları şeklinde kümelenmiştir. 0-5 yaş grubu içine giren bir çocuklu ailelerin oranı %68, iki çocuklu ailelerin oranı %32; 6-10 yaş grubuna giren bir çocuklu ailenin oranı %70, iki çocuklu ailelerin oranı %30; 11-15 yaş grubuna giren bir çocuklu ailelerin oranı %65, iki çocuklu ailelerin oranı %35; 16-20 yaş grubuna giren ailelerin bir çocuklu olanlarının oranı %69, iki çocuklu olanlarının oranı %31; 20 yaşın üzerinde çocuklara sahip olan bir çocuklu ailelerin oranı %48, iki çocuklu ailelerin oranı %52'dir. Örnek kitleyi oluşturan ailelerde 0-10 yaş arası çocuklara sahip ailelerin sayısının fazla olması esnaf ailelerinin daha ziyade genç evlilerden oluştuğunu göstermektedir.

**Çocukların Eğitim Seviyesi:** Kazakistan Cumhuriyetinde ilköğretim 11 yıldır ve mecburidir. Genel olarak ilköğretim "mektep" terimiyle ifade edilmekte ve ilk, orta, lise eğitim kurumlarını kapsamaktadır. Türkistan şehrinde de eğitim buna göre yapılmaktadır. Türkistan pazar esnafları arasından örnek kitle olarak seçtiğimiz grupların sahip oldukları çocukların eğitim düzeylerine şu şekilde yaklaşmaktadır. Çocukları orta öğrenime devam eden ailelerden bir çocuğu orta öğrenime devam edenlerin oranı %37, iki çocuğu orta öğrenime devam edenlerin oranı %41, üç çocuğu ve daha fazlası orta öğrenime devam edenlerin oranı ise %22'dir. Aynı pazar esnafların arasında çocukları üniversite öğrenimi gören ailelerden bir çocuğu üniversiteye devam edenlerin oranı %69, iki çocuğu birden üniversiteye devam edenlerin oranı ise %31'dir.

Yapılan bu çalışmalardan anlaşıldığına göre esnaf ailelerinin çocuklarında okuma-yazma oranı %100'dür. Yani okul çağına gelip de çocuğu okula gitmeyen esnaf ailesi yoktur. Ayrıca, pazar esnaf ailelerinin arasında çocukları yüksek tahsil yapan ailelerin oranı yüksektir.

Diğer taraftan söz konusu esnaflar arasında okul çağı öncesi yaş gurubuna dâhil çocuğa sahip olma durumu şöyledir. Okul çağı öncesinde bir çocuğa sahip olan pazar esnaflarının oranı %57, iki çocuğa sahip olan pazar esnaflarının oranı %35, üç çocuk ve daha fazlası çocuğa sahip olan pazar esnaflarının oranı ise %8'dir.

### 3.3 Türkistan Pazarında Çalışanların Ekonomik Durumu:

Türkistan pazarında ekonomik faaliyette bulunan esnafların kişisel gelir ve ailelerin toplam gelirlerinin aylık olarak yansımaları aşağıdaki gibidir.

Pazarda esnaflık yapan gruplardan seçilen 231 kişilik örnek kitleye "şahsi gelirleriniz kaç "Tenge"dir? (Kazakistan para birimi) diye sorular yöneltilmiştir. Bu soruya karşılık olarak Türkistan pazar esnaflarından alınan cevaplardan %52'sinin şahsi gelirinin 3.000-5.000 Tenge arasında, %13'ünün 5.001-7.500 Tenge arasında, %21'inin ise 7.500 Tenge ve daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan aynı esnaflara "eşiniz varsa çalışıyor mu?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya cevap veren 126 esnaftan %77'sinin eşlerinin çalışmakta olduğu anlaşılmıştır. Aynı pazarda esnaflık yapan kişilere "ailelerinizin toplam geliri ne kadardır?" diye bir soru yöneltilmiş; cevap veren 119 kişiden %40'lık bir grubun 7.501 Tenge ve daha fazla bir gelire sahip olduğu %30'luk bir grubun da 3.000-5.000 Tenge arasında bir gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Türkistan pazar esnafları arasında seçilen örnek kitlelerin cinsiyet açısından kişisel olarak aylık gelirleri şöyledir. Erkek esnaflar arasında 3.000 Tenge'den az gelire sahip olanların oranı %13, 3.000-5.000 Tengelikle gelire sahip olanların oranı %47, 5.001-7.500 Tengelikle gelire sahip olanların oranı %15, 7.501 Tenge ve daha fazla gelire sahip olanların oranı ise %25'dir. Aynı değerler kadın esnaflar için sırasıyla %16, %53, %12 ve %19'dur. Bu rakamlardan anlaşıldığı üzere; gerek erkek pazarcılarının gerekse kadın pazarcılarının yaklaşık %50'si 3.000-5.000 Tenge arasında değişen bir gelire sahip bulunmaktadır.

Türkistan pazarında çalışan esnaflar arasından seçilen örnek kitleye "işinizden başka elde ettiğiniz veya aldığınız herhangi bir geliriniz var mı?" sorusu yöneltilmiş, cevap veren 201 kişinin %91'inin ikinci bir işlerinin olmadığı, %2'ye tekabül eden bir kısmının malul gelirinin olduğu %1'inin de dul ve yetim aylığı aldığı tespit edilmiştir.

Türkistan pazar esnafından seçilen örnek kitleye “zaman zaman yardım alıyor musunuz” şeklinde yöneltilen soruya cevap veren 194 esnafın % 4’ünün gıda, 197 esnafın %2’sinin giyecek, 199 esnafın %1’inin nakit ve 200 esnafın %1’inde diğer yardımlardan faydalandığı anlaşılmıştır. Bu durum Tablo 2’de daha ayrıntılı olarak görülmektedir.

	Gıda				Giyecek				Nakit				Diğer			
	Hayır	%	Evet	%	Hayır	%	Evet	%	Hayır	%	Evet	%	Hayır	%	Evet	%
<b>Erkek</b>	76	96	3	4	74	94	5	6	77	99	1	1	77	97	2	3
<b>Kadın</b>	111	96	5	4	116	100	0	0	115	98	2	2	116	99	1	1
<b>Toplam</b>	187	96	8	4	190	97	5	3	192	98	3	2	193	98	3	2

**Tablo 1:** Türkistan Pazarında Çalışanların Cinsiyet Açısından Zaman Zaman Yardım Alma Durumu

Türkistan pazar esnafından bir kısmının kazançları yeterli olmadığı için yardıma muhtaç olduklarını açıklamışlardır. Buna göre muhtaç olan esnafın aldıkları yardıma cinsiyet açısından yaklaşıldığında, erkek esnafından bir grubun %6 nispetinde giyecek yardımı aldığı ancak alınan diğer yardımların ise daha küçük oranlarda seyrettiği dikkati çekmektedir.

Türkistan pazarında çalışan esnaf arasında geçinmekte zorlandıkları için yardım alıyoruz, diyenlere aldıkları bu yardımın kaynağı sorulduğunda alınan cevaplara göre; kazancı yetersiz olanların almış oldukları yardımın kaynağı devlet, özel kuruluş, hayırseverler ve bunların dışında olarak sıralanmıştır. Pazar esnafından seçilen örnek kitlenin bazılarının almış oldukları yardımların %76’sının devlet, %11’inin hayırseverler, %6’sının da özel kuruluşlar menşeli yardımlar olduğu anlaşılmıştır.

Türkistan pazar esnafının tasarruf edinme alışkanlıklarını öğrenebilmek için örnek kitleyi oluşturan gruplara “aylık gelirinizden ne kadarını tasarruf edebiliyorsunuz?” diye soru yöneltildiğinde; tasarruf yapabilen erkek esnafın %45’i aylık gelirlerinin %20’sinden fazlasını, tasarruf yapabilen kadın esnafın ise %49’u aylık gelirlerinin %10-20’si kadarını ve %33’ü de aylık gelirinin %20’sinden fazlasını tasarruf edebildiklerini açıklamışlardır.

### 3.4 Türkistan Pazarında Çalışanların Giderleri

Örnek kitle olarak seçtiğimiz Türkistan pazarında çalışan 231 esnafın evlerinde bulunan temel ihtiyaç ürünlerini tespit edebilmek gayesiyle çeşitli sorular sorduk. Buna göre Türkistan Pazar esnafının %56’sının kalorifer, %53’ünün çamaşır makinesi, %40’ının buzdolabı, %22’sinin elektrik, %16’sının su ve %14’ünün de TV’sinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan araştırmaya göre esnafın her birinin ayda ortalama olarak 3.926 Tenge tutarında bir ödemeyi yakıt gideri olarak yapmakta oldukları anlaşılmıştır.

### 3.5 Türkistan Pazarında Çalışanların Çalışma Hayatı

Türkistan pazarı, pazartesi günleri hariç her gün açık bulunmaktadır. Pazardaki satıcıların büyük çoğunluğu tezgâhlarda seyyar satıcı olarak satış yapmaktadırlar. Yani alışveriş yapılabilecek dükkânlar yok denecek kadar az bulunmaktadır.

Türkistan pazar esnafının %90’ı şehir merkezinde, %10 kadarı da köylerde oturmaktadır. Esnafın %60’ı günlük olarak sekiz saatten daha fazla mesai yapmaktadır. En fazla günlük mesai yapanları da %63’lük oranla kadınlar teşkil etmektedir.

Pazar esnafından seçilen örnek kitleyi oluşturan esnafın %16’sı kiracı, %82’si ev sahibi ve %2’si ise devlet evinde oturmaktadır. Kiracı kadın esnafın oranı (%19) kiracı erkeklerin oranından ve oturduğu ev kendi mülkü olan erkeklerin oranı (%87) da oturduğu kendi mülkü olan kadınların (%79) oranından fazladır. Örnek kitle olarak seçtiğimiz esnafa ikinci işlerinin olup olmadığını sorduğumuzda aldığımız cevaplarla %92 gibi bir orana tekabül eden pazar esnafının ikinci bir işinin olmadığını öğrendik. Yine örnek kitle olarak seçtiğimiz gruba “ücretlerinizi tespit eden herhangi bir merci var mı?” diye sorduğumuzda da %76 nispetinde bir kesimden böyle bir merciinin bulunmadığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Türkistan pazarında giyecek, tuhafiyeye, kuru gıda, bakliye, sebze, meyve, temizlik malzemesi, kırtasiye, oyuncak vesaire satıcılar hep aynı yerlerde ve genelde açıkta ancak et, peynir, yoğurt, yumurta satıcıları toplu halde kapalı bir mekânda bulunmaktadır. Genelde hijyen şartlarına uyulduğu pek söylenemez. Pazarın etrafında küçük küçük dükkânlar bulunmaktadır. Mahalli, bakkal, büfe ve benzeri yerler oldukça azdır; yeni yeni açılmaktadır, fakat iptidailik ve hijyen şartlarına riayetsizlik her yerde gözlenmektedir.

Türkistan pazarında örnek kitle olarak seçtiğimiz 231 esnafa “ne satıyorsunuz?” diye sorduğumuzda verilen cevapların %32’si giyim, %17’si kuru gıda, %10’u tuhafiyeye-oyuncak, %8’i temizlik malzemesi, %5’i mutlak malzemesi, %5’i sebze-meyve, %3’ü dayanıklı ev eşyası, %3’ü kırtasiye ve %17’si de diğer ürünleri satmakta olduklarını açıklamışlardır. Demek ki pazar esnafının büyük çoğunluğu giyim ve kuru gıda ürünleri satmaktadır.

Türkistan pazarında esnafa “çalışma şekliniz nasıldır?” diye soru yöneltildi; esnafın %47’si yaptığı işin sürekli, %46’sı yaptığı işin geçici ve %7’si de yaptığı işin mevsimlik olduğunu beyan etmişlerdir.

Türkistan pazar esnafı arasından seçtiğimiz örnek kitleyi oluşturan esnafa “iş bulmakta zorlanıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş; bu soruya karşılık olarak ‘iş bulmakta zorluk çekiyorum’ diyen erkek esnafın oranı %72, kadın esnafın oranı ise %77’dir. Bu oranlar aynı zamanda bizleri Türkistan’da mevcut olan işsizlik probleminin oranı hakkında da bazı düşüncelere sevk etmektedir.

Türkistan pazar esnafının %27’si iş hayatıyla ilgili yürürlükte bulunan kanunlardan faydalanmaktadır. Bu hususta kadın esnaf ile erkek esnaf arasında fark yoktur. Erkek pazar esnafından %20’lik bir grup ise, iş hayatını düzenleyen kanunlardan haberinin olmadığını belirtmiştir.

Esnafın ekonomik ve sosyal çıkarlarını koruyabilmeleri ve geliştirebilmeleri için herhangi bir mesleki kuruluşa üye olmaları oldukça önem arz etmektedir. Türkistan pazar esnafının ancak %7’sinin herhangi bir mesleki kuruluşa üye olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranın büyük bir kısmının (%10’u) kadın ve ancak %2’lik bir kısmının ise erkek esnafından oluştuğu görülmektedir.

		Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Sözleşme	Var	16	23	19	19	35	20
	Yok	55	77	83	81	138	80
İş Güvenliği	Var	20	27	23	20	43	23
	Yok	55	73	91	80	146	77
Sağlık Güvencesi	Var	21	26	41	35	62	31
	Yok	59	74	77	65	136	69
Emeklilik	Var	9	11	22	20	31	16
	Yok	73	89	89	80	162	84
Sigorta	Var	8	10	3	3	11	6
	Yok	76	90	114	97	190	94

**Tablo 2: Esnafın Sosyal Güvenlik Açısından Dağılımı**

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Türkistan pazar esnafı arasından örnek kitle olarak seçtiğimiz esnafın %6’sının sigortası, %20’sinin sözleşmesi, %23’ünün iş güvenliği ve %31’inin sağlık güvencesi bulunmaktadır. Türkistan pazar esnafının sosyal güvenlik durumlarına cinsiyet açısından bakarsak, sözleşmeli erkekler (%23) sözleşmeli olan kadınlardan (%19), iş güvencesi olan erkekler (%27) iş güvencesi olan kadınlardan (%20), sigortalı olan erkekler (%10) sigortalı kadınlardan (%3) fazla olduğu görülmektedir. Buna mukabil sağlık güvencesi olan kadınlar (%35) sağlık güvencesi olan erkeklerden (%26) ve emekli olan kadınlar (%20) emekli olan erkeklerden (%11) daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

### 3.6 Türkistan Pazarında Çalışanların Karşılaştığı Sorunlar

Türkistan pazarında esnafın zaman zaman çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Temizlik açısından önemli problemlerin gözlemlendiği pazarda esnaf çevre temizliği konusunda büyük bir oranda (%95) problemin olmadığı görüşündedir. Fakat et ürünlerinin satıldığı kısımda yeterli hijyen şartlarına uyulmadığı kanaatindeyim. Çünkü et ürünleri çoğunlukla açıkta ve beton üzerinde satılmaktadır. Buna karşın en fazla problemin %85 oranında zabıta ile ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Zabıta problemlerinden sonra diğer problemler sırasıyla sermaye %27, güvenlik %12, mal tedariki %9, kadın olmaktan doğan sorunlar %6 ve çevre temizliği %5 oranında olduğu görülmektedir.

Türkistan pazarında çalışan esnafın karşılaştığı mal tedariki, zabıta, sermaye, güvenlik, çevre temizliği, kadın olmaktan doğan sorunlar ve diğerleri cinsiyet itibarıyla ortaya çıkacak sorunlar açısından farklılıkları yok gibidir. Ancak zabıta ile ilgili problemlere bakıldığında kadınlarda problem oranı %11 iken erkeklerde bu oran %19’dur.

### 3.7 Türkistan Pazarında Çalışanların Sosyo-Kültürel Hayatı

Anket esnasında Türkistan pazar esnafının sosyo-kültürel hayatına ait çeşitli sorular yöneltildi ve almış olduğumuz cevaplardan Türkistan pazarında ekonomik faaliyetlerini sürdüren esnafın günlük hayatının büyük bir kısmını pazar yerinde dükkânında veya tezgâhında geçirirken diğer taraftan sosyo-kültürel hayattan da kopmamaya çalışmakta olduklarını tespit ettik. Yani esnaf, ekonomik hayatına paralel olarak sosyo-kültürel hayatını da devam ettirmektedir.

**Türkistan Pazarında Çalışanların Kültür Seviyesi:** Türkistan pazar esnafının toplam olarak %34’ü günlük, %15’i haftada bir, %11’i haftada bir iki gün ve %40’ının da daha seyrek olarak okuma alışkanlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Okuma düzeyine cinsiyet açısından yaklaşıldığında kadınların %37’si günlük, %11’i haftada bir, erkeklerin ise %30’u günlük ve %21’i haftada bir kitap, gazete vs. okuma alışkanlığına sahip olduğu görülmektedir.

“Kitap okuyor musunuz?” sorusuna karşı örnek kitleden cevap verenlerin %15’inin kitap okuduğu ve %85’inin okumadığı anlaşılmaktadır. Bu %15’in içindekilere “Ne tür kitaplar okuyorsunuz?” sorusunu sordüğümüzde birinci derecede %46 oranında roman, edebiyat vesaire, %25 oranında dini ve siyasi mahiyette kitap okuduklarını açıklamışlardır.

Dini, siyasi, ekonomik konularında erkeklerin kadınlardan daha fazla kitap okuduğu görülürken, roman, edebiyat kitapları okuma konusunda kadınların oranı ise daha yükseğe çıkmıştır. Okumuyorum diyenlerin oranında ise kadın erkek ayrımı yoktur.

**Türkistan Pazarında Çalışanların Meslek Dışı İlişkileri:** Türkistan pazar esnafının meslek dışı ilişkilerine şu şekilde yaklaşabiliriz. Pazar çalışanlarına meslekleri dışındaki toplumun diğer kesimleriyle ilişkileri sorulduğunda %39'luk bir kesimin iyi, %32'lik bir kesimin orta ve sadece %4'lük bir kesimin de iyi olmadığı yönünde görüş açıklamışlardır. Bu konuya cinsiyet açısından yaklaşıldığında, kadınların %46'sının ve erkeklerin ise %29 nispetinde bir gurubunun çevre ile ilişkilerinin iyi olduğu anlaşılmaktadır.

**Türkistan Pazarında Çalışanların Gezi ve Tatili:** Pazar esnafının yıllık tatile çıkma durumları sorulduğunda genel olarak örnek kitlenin %15'lik bölümünün tatil yaptığı görülmüştür. Bunların içerisinde kadın erkek ayrımının fazla olmadığı gözlemlenmiştir. "Yıllık tatil dışında gezi ve tatile çıkma durumumuz söz konusu oluyor mu?" diye soru yöneltildiğinde örnek kitlenin %47'si gezi ve tatile çıkmakta olduğunu beyan ederken, %53 oranında bir grup da soruya hayır cevabını vermiştir. Olaya cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerin %63, kadınların %35 nispetinde bir kesiminin gezi ve tatile çıktıkları tespit edilmiştir.

#### 4 Sonuç

Türkistan Pazar esnafının çoğunluğunu kadın esnaflar oluşturmaktadır. Yaşları 20-40 arasında olan kadın esnafların oranı %66'dır.

Eснаfların %30'unu 6-11 yıllık evli esnaflar oluşturmaktadır. Esnaflar arasında sahip olunan ortalama çocuk sayısı 3'tür. Pazar esnafının çocukları arasında 0-10 yaşlarında bulunan çocukların sayısı fazladır. Okullaşma oranı %100'dür. Temel eğitim 11 yıldır. Örnek kitleyi oluşturan pazar esnafları arasında yüksek tahsilli esnafların oranı oldukça büyük yekûn teşkil ettiği gibi esnaf çocukları arasında da yüksek tahsile devam edenlerin oranı yüksektir. 11 yıllık eğitimin mecburi oluşu yüksek tahsil yapanların oranının fazla oluşu önemli bir hadise olmakla birlikte, eğitimin alt gelir gruplarındakilerin tümünün beklentilerini kapsayacak şekilde olmadığı görülmektedir.

Örnek kitleyi oluşturan pazar esnaflarının %22'si 7.501 Tenge (50 \$) gelire ve daha fazlası aylık gelire sahip, kalanların büyük oranı ise bu gelirin altında aylık gelire (%50'si 3.000-5.000 Tengelik/25-30 \$) sahiptir. Ortalama olarak aylık gelir ise 7.535 Tenge'dir.

Pazar esnaflarının dörtte üçü devletten (herhangi bir şekilde) yardım almakta ve %10'luk bir grup esnaf da ikinci bir işle meşgul olmaktadır. Ortalama tasarruf alışkanlığı %24'dür. Aylık kazancının %20'si ve daha fazlasını tasarruf yapabilen esnafların oranı %38'dir. Yaptığı işi sürekli olarak yapanların oranı %47'dir. Herhangi bir mesleki kuruluşa üye olan esnafların oranı %7'dir. Çalışma hayatını düzenleyen kanunlardan faydalanan esnafların oranı %27 kadardır.

Türkistan pazar esnafları sosyal güvenlik şemsiyesinden yoksundur. Örnek kitleyi oluşturan esnafların arasında %6'lık bir grubun sigortalı olması oldukça düşündürücüdür. Esnafların büyük bir çoğunluğu modern sosyal güvenlik müesseselerinden habersizdir.

Türkistan pazarında satılan ürünlerin büyük çoğunluğu ithal edilmiş ürünlerdir. Genel olarak Rus ve Çin ürünleri pazara hâkimdir. Son derece kalitesiz olan ürünlerin %32'sini giyim oluşturmaktadır.

Resmi verilere bakıldığında fert başına düşen milli gelir ile pazar esnafının sahip olduğu gelir arasında fark vardır. Yani resmi verilerle araştırma bulguları uyuşmamaktadır. Dünya bankası gelişmekte olan ülkeleri gelir düzeyleri açısından üç gruba ayırmaktadır. Buna göre fert başına düşen milli geliri 500-1.000\$ arasında değişen bir gelire sahip olan ülkeler orta gelir grubuna girmektedir. Kazakistan ise fert başına düşen milli gelir açısından gelişmiş ülkeler arasında yer almıştır.

Gelir dağılımında büyük adaletsizlik bulunmaktadır. Bunun için devlet etkin ve kalıcı müdahalelerle gelir dağılımını düzeltmelidir. Pazar ekonomisinin gerekleri yerine getirilmelidir. Fakat sosyal sorunlar bir tarafa bırakılmamalıdır. Sosyal sorunların çözümü için gerekli duyarlılık gösterilmelidir. Öteden beri gelen baskıcı (komünist) rejimin etkisi hala devam ettiği için halk sorunlarını dile getirememektedir. Ancak belli noktadan sonra biriken sorunların sosyal patlamalara neden olacağı unutulmamalıdır. Yani açıkça ifade etmek gerekirse, komşu ülke Kırgızistan'da yaşanan sosyal bunalımların Kazakistan'da yaşanmayacağı hiçbir şekilde garanti edilemez. Bu yüzden ülkede sosyal siyasetin gelişmesine yönelik mevcut ekonomik ve sosyal politikada değişiklik yapılması gerekir. İşsizlik ve eksik istihdamın çözümü için projeler üretilmelidir. Yeni iş imkânları sağlanmalı ve yatırımlar hızlandırılmalıdır. Bir taraftan da iş piyasalarını düzenlemeye yönelik kanuni düzenlemelere gidilmelidir.

Pazar esnafının %15'inin yıllık tatil yaptığı, yıllık izinler dışında gezi ve tatile çıkanların oranının ise %47 olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca pazar esnafının %58'i meslek dışındakilerle iyi ilişkiler içerisinde olduğu gözlenmiştir.

Medeniyetin vazgeçilmezlerinden olan su ve elektrik hizmetlerinden faydalanabilenlerin oranı %50'nin altında olması dikkat çekicidir. Çünkü pazar esnafının ancak %49'unun evinde elektrik ve %35'inin evinde ise su

bulunmaktadır. Pazar esnafı arasında yaşayan en büyük sorun %85 ile zabıta ile ilgili yaşanan sorunlar olarak ön plana çıkmış sermaye yetersizliği sorunu ise %27 ile bunu takip etmiştir.

Türkistan Pazar esnafının sosyal siyaset açısından değerlendirildiği bu çalışmada; ülkenin sahip olduğu sosyo-ekonomik şartlarla Pazar esnafının sosyo-ekonomik şartları karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Ülkede okullaşma oranı %100 olmasına rağmen sosyal açıdan nüfusun pek de ileri olmadığı göze çarpmaktadır. Milli gelir ortalamasının düşük olduğu Türkistan'da pazar esnafının milli gelir içindeki yeri hayli düşüktür. Tam olarak ekonomik özgürlüğüne kavuşamamış ülkede ithal malların hayli fazla olması, kontrolsüz mal girişlerine de sebep olmaktadır. Esnafın sosyal güvencesinin çok az oranlarda olması, eğitim seviyesinin yüksek olduğu bir ülkede hayli şaşırtıcıdır.

Sonuç olarak bir ülkenin ekonomik durumunu o ülkenin sahip olduğu fiziki ve beşeri unsurlar tayin eder. Yer şekilleri, toprak, iklim gibi fiziki unsurlar ve nüfus gücü, eğitim seviyesi ve hatta ülkenin geçirmiş olduğu tarihi evreler gibi beşeri unsurlar da bir ülkenin kaderini tayin eder. Sahip olunan bu unsurların niceliğinden çok niteliği de önem arz eden bir olgu oluşturmaktadır. Bu bağlamda bilhassa nüfusun niteliğini artıracak yönde çalışmalarda bulunmak oldukça önem taşımaktadır.

### Kaynakça

- Arıkan, Rauf-Demirci, Rasih-Erdoğan, İ. Burhan, 1998. **Genel Ekonomi Mikro-Makro**. Gazi Kitap Evi, Ankara.
- Artam, Atilla, 1993. **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İle İlişkileri**. Sabri Artam Vakfı yayınları, İstanbul.
- Alagöz, Mehmet – Erdoğan, Savaş – Saçık, Sinem Yapar, 2011. “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992-2008” *Avrasya Etüdleri*, Yıl: 17, Sayı: 39(2011/1), p. 53-56.
- Bektaşoğlu, Songül- Benli, Ayşe Oya – Özden, Çağatay, 2005. **Kazakistan Yerinde Pazar Araştırması**. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi yayını, Ankara.
- Doğusay, Ayşe – Tavşanlı, Taray, 1996. **Kazakistan Ülke Raporu**. TİKA yayınları, Ankara.
- Dönmez, Yusuf, 1987. **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- Ekonomik, Ticari ve Teknik İşbirliği Daire Başkanlığı, 2001. **Ülke Profilleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**. TİKA Yayınları, Ankara,
- Gür, Fusun-Oral, Murat-Özdemir, Şafak-Erdek, Leyla-Kaplan, Canan-Bıçaklı, İsmail-Kaygusuz, Murat, 2010. **Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu '09**. TİKA yayını, Ankara.
- Kesici, A. Koyun, 2005. “Kazakistan’ın Nüfus Stratejisi ve Değişen Demografik Dengeler”, *Avrasya Etüdleri*, c. 25, p. 84.
- Nakip, Mahir, 1993. “Alış Veriş Merkezi Olan Kayseri Kapalıçarşı’sında Esnafın Pazarlama Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma”, *Pazar Dünyası, Araştırma. Teori, Teknik Uygulama*, Temmuz-Ağustos, Yıl 7, Sayı 40,p. 17.
- Saray, Mehmet (2004), Kazakların Uyanışı, TİKA yayınları, Ankara.